

7. Проблеми якості української освіти в контексті сучасних цивілізаційних змін / Доповідь Президента НАПН України В.Г. Кременя на Загальних зборах НАПН України 30 жовтня 2014 р. [Електронний ресурс]. – URL: <http://www.mext.gov.jp>. – Загол. з екрану. – Мова укр.

Bibliography

1. Disterveg A. Handbook for German teachers / Adol'f Disterveg. – M.: APNRSFSR, 1956 – S. 353-416. (in Russian)
2. Zjazjun I.A. Continuous education as a basis for social progress // Neperervna profesijna osvita: teorija i praktyka: zb. nauk. pr. / Za red. I.A. Zjazjuna ta N.G. Nychkalo: u 2-h dvoh chastynah. – Ch. 1. – K., 2001. – S. 15–23. (in Ukrainian)
3. Klokar N.I. Management regional Institute of postgraduate pedagogical education: theory and practice: science.-method. p. / Natalija Ivanivna Klokar. – K.: Milenium, 2004. – 218 s. (in Ukrainian)
4. Losev A.F. The history of aesthetic categories / A.F. Losev, V.P. Shestakov. – M.: Iskusstvo, 1965. – 374 s. (in Russian)
5. Modernization of pedagogical education in European and proatlantic educational space: monograph / avt. kol. N.M. Avshenyuk, V.O. Kudin, O.I. Ogiyenko ta in. – K.: Ped. dumka, 2011. – S. 34-35. (in Ukrainian)
6. On approval of the Sectoral framework of development of continuous pedagogical education: the Ministry of education and science of Ukraine from August 14, 2013 № 1176 / Ukraine. The Ministry of education and science // Vyshha shkola. – 2013. – № 9. – S. 103-113. (in Ukrainian)
7. Problems of quality of Ukrainian education in the context of modern civilizational changes / Dopovid' Prezydenta NAPN Ukraïny V.G. Kremenja na Zagal'nyh zborah NAPN Ukraïny 30 zhovtnja 2014 r. [Elektronnyj resurs]. – URL: <http://www.mext.gov.jp>. – Zagol. z ekranu. – Mova ukr. (in Ukrainian)

УДК: 378.147.091:78

Стратан-Артишкова Тетяна Борисівна – доктор педагогічних наук, доцент, декан мистецького факультету Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка
E-mail: starart4@mail.ru

ПОЛІПАРАДИГМАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО ТВОРЧО-ВИКОНАВСЬКОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

Анотація. У публікації розкривається взаємозв'язок та взаємодія наукових підходів щодо вивчення проблеми творчо-виконавської підготовки майбутнього вчителя музичного мистецтва. Провідним визначено поліпарадигмальний підхід, який об'єднує системний, діяльнісний, синергетичний підходи і дає можливість виокремити важливі концептуальні позиції для розв'язання проблеми творчо-виконавської підготовки майбутнього вчителя музичного мистецтва. Підкреслюється, що спрямованість на творчо-виконавську діяльність змінює позицію майбутнього вчителя не тільки як виконавця, а й посилює його роль як вчителя-творця, розвиває творче мислення, сприяє його прагненню до

самовдосконалення, формуванню авторської спроможності у професійній діяльності.

Ключові слова: творчо-виконавська підготовка, поліпарадигмальний підхід, композиторсько-виконавська діяльність, авторська спроможність, майбутній вчитель музичного мистецтва.

Stratan-Artyshkova Tetiana – Doctor of Pedagogical Sciences, Assistant Professor, Dean of the Art Department of the Volodymyr Vynnychenko Kirovohrad State Pedagogical University

E-mail: starart4@mail.ru

MULTI-PARADYGMATIC APPROACH TO CREATIVE AND PERFORMING TRAINING OF FUTURE MUSIC TEACHER

Summary. The publication reveals the relationship and interaction of scientific approaches to studying the problem of creative and performing training of future teachers of music. As a leading one There was defined the multi-paradigmatic approach that combines systematic, active, synergistic approaches and enables identification of important conceptual position for solving problem of the creative and performing training of future teachers of music. It is emphasized that focus on the creative and performing activities changes the position of the future teacher not only as a musician but also increases its role as a teacher-creator, develops creative thinking, promotes self-improvement and the formation of the author's ability in professional activities.

Key words: creative and performing training, multi-paradigmatic approach, composer-performer activity, the author's ability, future teacher of music.

Вступ. Основною тенденцією у розвитку сучасного суспільства є ставлення до людини як найвищої цінності, що детермінує його прогресивні процеси. Важливими завданнями вищої педагогічної освіти є підготовка свідомої національної інтелігенції, оновлення та збагачення інтелектуального генофонду нації, виховання її духовної еліти, примноження культурного потенціалу, що має забезпечити високу ефективність діяльності майбутніх фахівців як провідників високої художньої культури, творців, активних учасників освітньо-культурного процесу.

Розв'язання визначених завдань у системі вищої музично-педагогічної освіти уможливорює творчо-виконавська підготовка майбутніх учителів музичного мистецтва, яка є складною неперервною динамічною системою, що передбачає вдосконалення і розвиток професійно значущих особистісних якостей, інтеграцію, постійне зростання, ґрунтовність і фундаментальність знань, набуття фахових компетентностей і головне – сприяє якісному перетворенню майбутнім учителем свого внутрішнього світу, що приводить до принципово нового внутрішнього стану майбутнього фахівця, його способу життєдіяльності та життєтворчості.

Отже, постала потреба реконструкції змісту професійної підготовки майбутніх фахівців, інтенсивного впровадження в практику

навчання і виховання інноваційних підходів, технологій і методик, спрямованих на активізацію суб'єктних можливостей кожного майбутнього вчителя, розвиток його духовності і творчої індивідуальності.

Аналіз досліджень і публікацій. У методології педагогічних досліджень розрізняють різні підходи, які дають змогу з різних боків розглянути певні явища на основі окремого аспекту. Для сучасної вітчизняної педагогічної науки характерний поліпарадигмальний підхід, хоча, на думку науковців, його теоретико-методологічні можливості і межі застосування поки що достатньо не визначені. Цей підхід, зазначає О. Семенов, використовують як дослідницьку методологію, теорію концептуального моделювання освітньої системи, теоретичну основу проектування і реалізації процесу навчання на кожному освітньо-кваліфікаційному рівні крізь призму педагогічних парадигм [8, с. 79], використовують для виявлення тенденцій та напрямів концептуалізації педагогічного знання, обрання форми постановки і розв'язання проблеми в системі освіти. Поліпарадигмальний підхід, зазначає науковець, інтегрує взаємодоповнювані й взаємопов'язані підходи на основі спільної синергетичної методології, в якій провідне значення мають внутрішні чинники, підходи, принципи, умови, форми, методи, що забезпечують ефективність навчально-виховного процесу.

У сучасній музично-педагогічній науці все більш вагоме місце займають методологічні підходи, які більше узгоджуються із сучасними соціальними та освітніми реаліями. Здійснюючи історико-педагогічний аналіз проблем професіоналізму педагогічної праці у конструктивно-генетичному аспекті, Н. Гузій вважає дієвими такі підходи: загальнонаукові (системний, синергетичний, історико-цивілізаційний), конкретно наукові – діяльнісно-орієнтовані (діяльнісний, праксеологічний), особистісно орієнтовані (гуманістичний, антропологічний, культурологічний, аксіологічний, суб'єктний), професійно орієнтовані (професіографічний, акмеологічний), розкриває значні евристичні можливості й динамічні особливості кожного з них для методологічної рефлексії професіоналізму педагога, засвідчує важливість їх комплексного використання, що істотно змінюють уявлення про явище професіоналізму педагогічної праці від поелементної, атомістичної орієнтації – до цілісної, системно-структурної, від вузько діяльнісної, технократичної – до антропоцентричної, гуманістичної, від жорстко-нормативної, стандартизованої – до індивідуально-творчої, суб'єктної [2].

У концепціях сучасних науковців обґрунтовуються нові наукові підходи щодо пізнання педагогічних фактів, явищ і процесів музично-педагогічної освіти, зокрема: кооперовано-діяльнісний підхід, який охоплює проблеми професійної діяльності вихователів та музичних керівників у галузі музичного виховання дітей дошкільного віку, а також проблеми професійного спілкування між вихователями та музичними керівниками дошкільних навчальних закладів (Р. Савченко); текто-

партисипативний підхід, який застосовується у формуванні художньо-ментального досвіду майбутніх учителів музичного мистецтва та хореографії і який відповідно до гуманістичної парадигми освіти дає можливість гнучко та мобільно впроваджувати різноманітні організаційні заходи, проекти, залучаючи до них та їх організації студентів, стимулюючи їх творчу самостійність та самоорганізацію навчання шляхом фасилітованих дій (О. Реброва); синергетичний підхід, який найбільш суттєво відображає інноваційну діяльність, сприяє оволодінню професійно-педагогічними знаннями, уміннями їх вдосконалювати та самостійно здобувати з метою подальшої самореалізації в обраній професії (К. Завалко); цілісний (холізм), ціннісний (аксіологічний) підходи, еутимний (стратегія одержання задоволення на позитивно-активному рівні), на яких ґрунтується гедоністична навчальна парадигма, що зумовлює узгодженість між метою вокальної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва – вокально-методичною компетентністю – і засобами її досягнення (Л. Василенко); холістсько-емерджентний підхід (реінтеграційний), педагогічна функція якого реалізується у взаємооновленні особистості викладача музичного мистецтва і змісту музично-педагогічної професії, наслідком чого є формування і трансформація предметного знання з музичного мистецтва в знання з музичного навчання і виховання, особистісні, несумативні, ціліснооновлювальні педагогічні та естетичні новоутворення (Н. Сеґеда); консолідаційний підхід як провідний в системі підготовки магістрів музичного мистецтва, що передбачає концентрацію, згуртування зусиль різних напрямів навчання з метою забезпечення їх єдності при збереженні змісту кожного з них (О. Єременко); акмеологічний підхід, сутність якого полягає в оволодінні майбутніми учителями музичного мистецтва акмеоспрямованими стратегіями творчої самореалізації у процесі досягнення вершин професіоналізму (А. Козир) та інші.

Педагогічні явища настільки складні, що на основі одного підходу їх не можна цілком дослідити, пояснити й практично керувати ними. Тому ми дотримуємося інтерпретації методологічних підходів, на яких ґрунтується наукова концепція, що визначає наукові положення щодо особливостей і функцій професійної підготовки майбутніх фахівців у системі вищої педагогічної освіти. Зазначимо, що різні наукові підходи мають різні можливості, тому обрані нами підходи є не спонтанними й ситуативними, а системними утвореннями, що органічно взаємодоповнюють і взаємозбагачують один одного, взаємопроникають, взаємозумовлюють, взаємодіють, інтегрують і в такий спосіб утворюють системно-синергетичну цілісність, яка має інтеграційно-діяльнісний характер.

Мета статті: розкрити значення поліпарадигмального підходу як інноваційного, що передбачає внесення нових компонентів у традиційну систему музично-педагогічної освіти, зумовлює динамічне зростання й удосконалення творчо-виконавської підготовки, її педагогічної організації,

виявляється у варіативності, динамічності й оновленні змісту, форм і методів навчання, зокрема залучення майбутніх фахівців до композиторсько-виконавської діяльності. Для реалізації поставлених завдань використано загальнонаукові *методи теоретичного дослідження*: вивчення та критичний аналіз філософської, психологічної, педагогічної, мистецтвознавчої й методичної літератури; системно-структурний аналіз – з метою теоретичного обґрунтування проблеми; термінологічний аналіз – для визначення основних базових понять дослідження; логіко-гносеологічний аналіз окремих теоретичних положень, метод наукової ідентифікації – для аналізу наукових джерел з метою забезпечення достовірності одержаних результатів; компонентно-структурний, системно-структурний, системно-функціональний методи – з метою виокремлення основних компонентів системи творчо-виконавської підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва, обґрунтування закономірностей та виявлення особливостей її розвитку; аналіз, екстраполяція, порівняння, аналогія, узагальнення, синтез теоретичного матеріалу з метою визначення авторського дослідницького підходу до розв'язання досліджуваної проблеми.

Основною умовою розвитку особистості майбутнього вчителя музичного мистецтва є діяльнісний підхід. Діяльність розуміють як багатограний процес перетворення дійсності людиною відповідно до її потреб, мети та завдань. Основним завданням діяльнісного підходу І. Бех визначає розвиток теоретичної свідомості суб'єкта, формування знань як переконань, тобто наукового світогляду; метою діяльнісного підходу до процесу навчання є перетворення того, хто навчається на суб'єкт учіння. Для цього, наголошує він, «використовують фрагменти практики як полігону застосування засвоєних знань, критерію істинності» [1, с. 31].

Системний підхід дає змогу визначити структурні компоненти системи професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва, їх зміст, внутрішні і зовнішні взаємозв'язки. Професійна підготовка майбутніх фахівців вивчається у цілісності, інтегративності, взаємодоповнюваності, взаємодії, комплексності, неподільності, що зумовлено самою специфікою музично-педагогічної діяльності.

Сутність системного підходу, зазначає О. Олексюк, полягає в тому, що «відносно самостійні компоненти розглядаються не ізольовано, а в їхньому взаємозв'язку, в системі з іншими». Системний підхід дає змогу виявити загальні системні властивості та якісні характеристики окремих елементів, що становлять систему [7, с. 16]. У зв'язку з цим зазначимо, що доцільність системного підходу до вивчення професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва ґрунтується, насамперед, на тому, що він «визначається системою цілей, які в процесі цілеутворення доповнюють одна одну, конкурують між собою, впливають одна на одну» [4, с. 234]. Системний підхід дає змогу розглядати творчо-виконавську

підготовку як цілісне утворення зі структурними, функціональними й генетичними зв'язками.

Різновидом системного підходу в освіті педагоги вважають синергетичний підхід до навчання і виховання. Педагогічна реальність як система є «нескінченно-можливою», не тільки закономірною, а континуальною, мінливою і випадковою, не тільки впорядкованою, а хаотичною, драматичною, недиз'юнктивною, самоорганізаційною, поліцентричною і полілогічною, де відбуваються процеси утворення і розпаду, виникнення і зникнення, ідентифікації і відособлення, розвитку й регресу тощо. Структурні компоненти педагогічного процесу та зв'язки між ними мають змінний характер й утворюють органічну неоднорідну цілісність, яка не може злитися в однорідність і водночас не може розділитися. У такий спосіб, нестійкість і хаотичність співіснують поряд зі стійкістю і закономірністю в педагогічному процесі на основі взаємодоповнюваності, а не виключення, становлять «розчленовану цілісність» в умовах урахування факторів, що впливають на систему у цілому, особливо ті, що піддаються педагогічному керуванню [5, с. 34].

Синергетична парадигма обіймає всю енергію та силу природничо-наукових та соціально-гуманітарних дисциплін, «велетенський досвід педагогіки» й має «формувати з кожного, хто потрапив до системи освіти, саме творчу особистість, котра вільно визначає вибір сфери активної індивідуальної діяльності і життєдіяльності, включаючись, звичайно, у процеси творчих взаємодій зі світом» [6, с. 13]. Саме на засадах синергетичної парадигми, узагальнює В. Лутай, можна оптимізувати і діалог культур, і відповідний йому діалог освітніх систем, вирішити складну проблему про те, що є позитивним у певній культурі, ліквідувати негативне, уникнути перетворення «чужого на вороже» й таким чином здійснити унікальний внесок у розвиток сучасного суспільства [3, с. 813].

Стратегії розвитку педагогічної освіти спрямовуються на проектування її змісту на засадах інтегративних моделей, на розробку і впровадження інноваційних особистісно-орієнтованих педагогічних технологій, визначенні перспективних цілей у розвитку творчої особистості майбутнього вчителя музичного мистецтва. Тому всі напрями професійної підготовки майбутнього вчителя музичного мистецтва (музично-теоретичний, музично-виконавський, практично-методичний, науково-дослідний, самостійно-пошуковий) становлять інтеграційну цілісність, яка має спільну мету, спільні принципи, єдину внутрішню організацію, для якої характерні взаємозв'язок, взаємодоповнюваність і взаємопроникнення внутрішніх структурних компонентів. Спрямованість на творчо-виконавську діяльність змінює позицію майбутнього вчителя не тільки як виконавця-інструменталіста, виконавця-вокаліста, виконавця-диригента, а й посилює його роль як учителя-композитора, вчителя-творця, спроможного бути автором власних творів, проектів, життєдіяльності.

Результати дослідження. Реалізація поліпарадигмального підходу в процесі творчо-виконавської підготовки передбачає дотримання таких принципів навчання, як: цілісності, інтеграційності, неперервності, що зумовлює динамічне зростання й удосконалення творчо-виконавської підготовки, її педагогічної організації; культуровідповідності, що передбачає таке змістове наповнення процесу творчо-виконавської підготовки, у результаті якого власна творчість сприймається майбутніми вчителями як культурна цінність; художньо-діалогової взаємодії викладача і студента, що сприяє не тільки встановленню педагогічно доцільних взаємостосунків між педагогом і студентом, а і є засобом духовного спілкування, що дає змогу досягнути іншу свідомість й іншу індивідуальність у процесі художнього сприйняття, інтерпретації, власного творення; індивідуалізації та диференціації, що забезпечує індивідуально-творчий підхід до навчання студентів, вказує на індивідуальні особливості студентів, рівень розвитку їхніх особистісних і професійних потреб, інтересів, здібностей і можливостей у процесі творчо-виконавської підготовки; варіативності, що пов'язаний із використанням у процесі творчо-виконавської підготовки студентів колективних, групових та індивідуальних форм навчання, вибір яких зумовлюється метою, навчальним матеріалом, методами й умовами навчання; креативності як творчого самовираження й самореалізації майбутнього вчителя у власній художньо-інтерпретаційній версії та у творчо-виконавській діяльності; національної спрямованості, що полягає в органічному вивченні в процесі творчо-виконавської підготовки студентів національної класичної культурної спадщини українського народу, найкращих зразків музичної культури, національних художніх цінностей і традицій інших народів; рефлексивності, що спрямований на спонукування студентів до співвіднесення власних життєвих позицій, світоглядних установок зі змістом художніх образів, зіставлення цінностей внутрішнього життя із морально-світоглядними позиціями, відтвореними в мистецтві, співвіднесення найглибших переживань власного «Я» із художніми оцінками автора твору; інноваційності, що передбачає внесення нових компонентів у традиційну систему музично-педагогічної освіти й виявляється у варіативності, динамічності й оновленні змісту, форм і методів навчання, зокрема залучення майбутніх фахівців до композиторсько-виконавської діяльності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На основі аналізу наукових праць з'ясовано, що для сучасної вітчизняної педагогічної науки характерний поліпарадигмальний підхід, який має інтеграційно-діяльнісний характер й об'єднує взаємодоповнювані й взаємопов'язані підходи: системний, діяльнісний, синергетичний.

Поліпарадигмальний підхід дає можливість виокремити важливі концептуальні позиції для розв'язання проблеми творчо-виконавської підготовки майбутнього вчителя музичного мистецтва. Поліпарадигмальний підхід у творчо-виконавській підготовці майбутнього вчителя

музичного мистецтва, набуває особливої значущості, оскільки передбачає здійснення інтеграційних (міжсистемних, міжпредметних, внутрішньо-предметних) зв'язків у процесі вивчення фахових та суспільних дисциплін, художньо-педагогічну інтеграцію, за якої творчо-виконавська діяльність майбутніх фахівців позитивно впливає на оволодіння ними фаховими компетенціями, не порушуючи внутрішньої логіки викладання й автономності кожної з дисциплін, сприяє духовно-творчому розвитку кожного студента й, містячи процесуально-результативну характеристику, констатує якісно новий рівень професійної підготовки майбутнього вчителя музичного мистецтва.

Виокремлені наукові підходи є перспективними у творчо-виконавській підготовці майбутніх фахівців, спрямовуються на впровадження різноманітних інтеграційно-діяльнісних форм художньо-діалогічного та міжособистісного спілкування, партнерських стосунків між викладачем і студентом, на розвиток професійно значущих особистісних якостей, культури художнього сприйняття-інтерпретації, педагогічної майстерності. Взаємозумовлені й взаємопов'язані підходи ґрунтуються на сприйнятті індивідуальності, самоцінності особистості майбутнього вчителя як носія суб'єктивного художньо-інтерпретаційного досвіду, зумовлюються особливостями музично-педагогічної діяльності вчителя, ґрунтуються на суб'єкт-суб'єктних стосунках у процесі художньо-педагогічного спілкування, творчої співучасті, емпатійного діалогу, передбачають таку організацію творчо-виконавської діяльності, в якій інтегруються та виявляються універсальні індивідуально-творчі якості студента й відповідно до результатів якої набуває сенсу і композиторсько-виконавська діяльність майбутніх фахівців, яка потребує наявності фахових компетентностей і, водночас, сприяє їх формуванню, удосконаленню особистісних якостей, їх трансформації й адаптації до специфічно-можливих умов професійної діяльності.

Реалізація поліпарадигмального підходу зумовлює динамічне зростання й удосконалення творчо-виконавської підготовки, передбачає таке її змістове наповнення, у результаті якого власна творчість є засобом духовного спілкування, сприймається майбутніми вчителями як культурна цінність, дає змогу досягнути іншої свідомості й іншої індивідуальності у процесі творчо-виконавської діяльності, передбачає внесення нових компонентів у традиційну систему музично-педагогічної освіти й виявляється у варіативності, динамічності й оновленні змісту, форм і методів навчання, зокрема залучення майбутніх фахівців до композиторсько-виконавської діяльності.

Поліпарадигмальний підхід у творчо-виконавській підготовці передбачає залучення майбутніх фахівців до інноваційного пошуку, до відтворення музичного образу в різних формах художнього мислення, досягнення ними інтегральної вершини – сформованості авторської спроможності як професійно значущої особистісної якості, що забезпечує

здатність майбутнього вчителя бути автором власного життя і професійної діяльності.

Література

1. Бех І.Д. Особистість у просторі духовного розвитку : навчальний посібник / І. Д. Бех. – К. : Академвидав, 2012. – 256 с.
2. Гузій Н.В. Педагогічний професіоналізм : історико-методологічні та теоретичні аспекти [монографія] / Н. В. Гузій. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2004. – 243 с.
3. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В. І. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
4. Єременко О.В. Підготовка магістрів музичного мистецтва : теорія і методика навчання : [монографія] / О. В. Єременко. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – 434 с.
5. Ильина Т.А. Системно-структурный подход к организации обучения / Т. А. Ильина. – М. : Знание, 1972. – Вып. 1. – 72 с.
6. Кремень В.Г. Освітній процес у вимірах синергетичного аналізу / В.Г. Кремень // Педагогіка вищої школи: методологія, теорія. Технології. – Київ; Кіровоград, 2014. – С. 7-15.
7. Олексюк О.М. Музична педагогіка : навч. посіб. / О.М. Олексюк. – К., 2006. – 188 с.
8. Семенов О.М. Професійна підготовка майбутнього вчителя на основі поліпарадигмального підходу / О.М. Семенов // Педагогіка вищої школи : методологія, теорія, технології. – К.; Кіровоград, 2014. – С. 77-82.

Bibliography

1. Beh I.D. Personality in the space of spiritual development: a tutorial / I.D. Beh. – K.: Akademvydav, 2012. – 256 s. (in Ukrainian)
2. Guziy N.V. Teaching Professionalism: historical, methodological and theoretical aspects [monograph] / N.V. Guziy. – K. : NPU im. M.P. Dragomanova, 2004. – 243 s. (in Ukrainian)
3. Encyclopedia of Education / Acad. ped. Science of Ukraine; Chief Ed. V.Kremen. – K.: Inter Yurinkom, 2008. – 1040 s. (in Ukrainian)
4. Yeremenko O.V. Preparation masters of music: theory and methodology: [monograph] / O.V. Eremenko. – K.: NEA Dragomanov, 2009. – 434 s. (in Ukrainian)
5. Ylyna T.A. System-structural approach to training / T.A. Ylyna. – Moscow: Knowledge, 1972. – Vol. 1 – 72 s. (in Russian)
6. Kremen V.G. The educational process in determining the synergistic analysis / V.G. Kremen // Pedagogika vischoyi shkoli : metodologiya, teoriya, tehnologiyi. – Kyiv; Kirovograd, 2014. – S. 7-15.
7. Oleksyuk O.M. Music education: teach. guidances. / O.M. Oleksyuk. – K., 2006. – 188 s. (in Ukrainian)
8. Semenog O.M. Training future teachers based approach poliparadyhmalnoho / O.M. Semenog // Pedagogika vischoyi shkoli : metodologiya, teoriya, tehnologiyi. – K.; Kirovograd, 2014. – S. 77 – 82. (in Ukrainian)